

IQTISODIY TAHLILNING SHAKLLARI: NAZARIY- METODOLOGIK PARADIGMALAR VA TIZIMLI Transformatsiya Masalalari.

Navoiy innovatsiyalar universiteti

Iqtisodiyot yo'nalishi talabasi

Tirkashev Behruz

Ilmiy rahbar: Gafura Dilobar Karamatovna

Annotatsiya: Ushbu ilmiy maqolada iqtisodiy tahlilning shakllari, ularning epistemologik asoslari va xo'jalik subyektlarining strategik barqarorligini ta'minlashdagi funksional determinatsiyasi tadqiq etilgan. Tadqiqot doirasida tahlil shakllarining vaqt dinamikasi, fazoviy qamrovi va boshqaruv iyerarxiyasidagi o'rni ilmiy nuqtayi nazardan klassifikatsiyalangan. Maqolada an'anaviy retrospektiv yondashuvlardan prospektiv va kognitiv tahlil shakllariga o'tishning ob'ektiv zaruriyati asoslab berilgan. Shuningdek, zamonaviy raqamli iqtisodiyot sharoitida ESG tamoyillari va DuPont tizimi kabi tahliliy shakllarning konvergentsiyasi masalalari tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: iqtisodiy tahlil shakllari, retrospektiv tahlil, prospektiv tahlil, deterministik modellashtirish, stoxastik tahlil, moliyaviy barqarorlik, kon'yunktura, strategik boshqaruv, ekonometrik modellar, ESG-metodologiya. Ingliz tilida (Abstract)

Abstract: This scientific article examines the forms of economic analysis, their epistemological foundations, and functional determination in ensuring the strategic stability of economic entities. Within the scope of the research, the forms of analysis are scientifically classified based on time dynamics, spatial coverage, and their position within the management hierarchy. The objective necessity of transitioning from traditional retrospective approaches to prospective and cognitive forms of analysis is substantiated. Furthermore, the issues of convergence between

ESG principles and analytical systems such as the DuPont model under the conditions of the modern digital economy are analyzed.

Keywords: *forms of economic analysis, retrospective analysis, prospective analysis, deterministic modeling, stochastic analysis, financial stability, market conjuncture, strategic management, econometric models, ESG methodology.*

Аннотация: *В данной научной статье исследуются формы экономического анализа, их эпистемологические основы и функциональная детерминация в обеспечении стратегической устойчивости хозяйствующих субъектов. В рамках исследования научно классифицированы формы анализа по временной динамике, пространственному охвату и месту в управленческой иерархии. Обоснована объективная необходимость перехода от традиционных ретроспективных подходов к перспективным и когнитивным формам анализа. Также проанализированы вопросы конвергенции принципов ESG и таких аналитических систем, как модель DuPont, в условиях современной цифровой экономики.*

Ключевые слова: *формы экономического анализа, ретроспективный анализ, перспективный анализ, детерминированное моделирование, стохастический анализ, финансовая устойчивость, конъюнктура, стратегическое управление, эконометрические модели, ESG-методология*

Iqtisodiy tahlil zamonaviy makro va mikroiqtisodiy jarayonlarni boshqarishning intellektual poydevori hisoblanib, uning shakllari xo‘jalik yurituvchi subyektlarning moliyaviy-xo‘jalik barqarorligini ta‘minlashda muhim gnoseologik ahamiyat kasb etadi. Iqtisodiy tahlilning shakllari deganda, tahliliy jarayonni tashkil etishning uslubiy qoliplari, axborot oqimlarining yo‘nalishi va boshqaruv qarorlarini ishlab chiqishdagi funksional vazifalar majmuasi tushuniladi. Bugungi kunda global iqtisodiy o‘zgaruvchanlik va texnologik konvergensiya sharoitida tahlil predmeti faqat moddiy resurslar bilan cheklanib qolmay, intellektual kapital, raqamli ekotizimlar va nomoddiy aktivlarning samaradorligini o‘rganishga yo‘naltirilgan [1]. Iqtisodiy tahlilning nazariy asoslarida dialektik yondashuv yotadi, bu esa xo‘jalik mexanizmlarini doimiy dinamikada va o‘zaro bog‘liqlikda tadqiq etish imkonini

beradi. Mazkur jarayonda tahlilning har bir shakli korxonaning strategik maqsadlariga erishish yo'lidagi muayyan bir bosqichni ifodalaydi.

Tahlil shakllarining vaqt mezoniga ko'ra tasniflanishi iqtisodiy fikrlashning mantiqiy ketma-ketligini belgilaydi. Prospektiv yoki istiqbolli tahlil shakli korxonaning kelajakdagi rivojlanish vektorini modellashtirishda markaziy o'rin tutadi. Operativ-texnik tahlil shakli esa xo'jalik jarayonlarining joriy ijrosini monitoring qilish va rejaviy ko'rsatkichlardan og'ishlarni neytrallash funksiyasini bajaradi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, operativ tahlil tizimining raqamli instrumentlar bilan integratsiyalashuvi resurslardan foydalanish intensivligini sezilarli darajada oshiradi [2]. Yakuniy yoki retrospektiv tahlil shakli esa o'tgan davr natijalarini kompleks baholash orqali kelajakdagi rivojlanishning empirik bazasini yaratadi. Ushbu tahlil shaklida korxonaning moliyaviy natijalari va balans strukturasi chuqur tahlil qilinib, mavjud ichki imkoniyatlar safarbar etiladi [5].

Iqtisodiy tahlil shakllarining samaradorligi bevosita ularni amalga oshirish metodologiyasining mukammalligiga bog'liq bo'lib, har qanday tahliliy shakl tizimli bosqichlarni bosib o'tishni talab qiladi. Dastlab, axborotli-tayyorgarlik bosqichida tanlangan tahlil shaklidan kelib chiqib, axborot bazasi qat'iy saralanadi, bunda ichki boshqaruv tahlilida birlamchi buxgalteriya hujjatlari va texnologik xaritalar, tashqi moliyaviy tahlilda esa audit qilingan ochiq hisobotlar asosiy manba bo'lib xizmat qiladi [3]. Mazkur fundament asosida analitik qayta ishlash bosqichi yuzaga keladi, bu yerda retrospektiv shakl uchun dinamik qatorlar, prospektiv shakl uchun esa ekonometrik modellashtirish metodlari tatbiq etiladi. Olingan natijalar interpretatsiya va omilli diagnostika bosqichida ilmiy asoslanadi, xususan, DuPont tizimi kabi murakkab shakllar rentabellik ko'rsatkichlarining pasayishi yoki oshishiga daxldor fundamental omillar iyerarxiyasini ochiqlab beradi [7]. Nihoyat, tahliliy jarayon inisializatsiya va qarorlar qabul qilish bosqichi bilan yakunlanadi, bunda olingan ilmiy xulosalar korxonaning kelgusi strategik yo'nalishini tuzatish uchun boshqaruv pultiga uzatiladi.

Tadqiqotning metodologik chuqurligini ta'minlash uchun tahlilning deterministik va stoxastik shakllarini qiyosiy o'rganish ob'ektiv zaruriyatdir.

Deterministik tahlil shakli natijaviy koeffitsiyent va unga ta'sir etuvchi omillar o'rtasidagi qat'iy funksional bog'liqlikka tayanib, ichki resurslarni inventarizatsiya qilishda yuqori aniqlikni kafolatlaydi [5]. Aksincha, stoxastik tahlil shakli ehtimollik nazariyasiga asoslanadi va omillar hamda natija o'rtasidagi bilvosita bog'liqlikni o'rganadi; bu shakl ayniqsa bozor kon'yunkturasi volatilligini baholashda va iste'molchi talabining dinamikasini bashorat qilishda beqiyosdir. Stoxastik yondashuv prognozlarning ishonchlilik darajasini aniqlash imkonini beradi, bu esa risk-management tizimining ajralmas qismi bo'lgan kognitiv tahlil shaklini vujudga keltiradi [6].

Fazoviy qamrov doirasida tahlil shakllari ichki va tashqi ko'rinishlarda namoyon bo'lib, ular o'rtasidagi konvergensiya zamonaviy sharoitda "strategik boshqaruv tahlili" shaklini shakllantirdi. Bu yaxlit shakl korxonaning joriy likvidliligi kabi moliyaviy ko'rsatkichlarini uning uzoq muddatli kapitallashuv darajasi bilan bog'liq holda tadqiq etadi [8]. Bunda SWOT-tahlil ichki salohiyatni tashqi ekzogen omillar bilan qiyoslasa, PESTEL-tahlil makro muhitdagi siyosiy va texnologik trendlarni tizimlashtiradi. Raqamli transformatsiya esa iqtisodiy tahlilning intellektual shakllari – vizual tahlil va Big Data tahlilini yuzaga keltirdi, bular murakkab axborot massivlarini interaktiv dashboardlar ko'rinishiga keltirib, boshqaruv qarorlari tezkorligini bir necha barobar oshiradi.

Xulosa o'rnida ta'kidlash lozimki, iqtisodiy tahlil shakllarining tizimli integratsiyasi xo'jalik subyektlarining uzoq muddatli barqarorligini ta'minlashda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Hozirgi kunda tahliliy jarayonlarning avtomatlashtirilishi va sun'iy intellekt texnologiyalarining joriy etilishi tahlil shakllarining bashorat qilish qobiliyatini yanada yuksaltirmoqda. Kelgusida iqtisodiy tahlil shakllari nafaqat moliyaviy koeffitsiyentlarni o'rganish, balki subyektning ijtimoiy-ekologik ekotizimdagi o'rnini optimallashtirishga qaratilgan ESG-metodologiya asosida rivojlanishi muqarrar. Shunday qilib, iqtisodiy tahlilning zamonaviy shakllarini amaliyotga tatbiq etish korxonaning global bozorda strategik raqobatbardoshligini ta'minlashning eng muhim sharti hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Pardaev, M. Q., & Islomov, B. I. (2018). Iqtisodiy tahlil nazariyasi: darslik. Toshkent: Iqtisod-moliya.
2. Vaxabov, A. V., & Ibrohimov, A. T. (2020). Moliyaviy tahlil: darslik. Toshkent: Sharq.
3. Sheremet, A. D. (2019). Teoriya ekonomicheskogo analiza. Moskva: INFRA-M.
4. Karimov, A. A. (2021). Boshqaruv tahlili: darslik. Toshkent: Fan va texnologiya.
5. Savitskaya, G. V. (2022). Analiz xozyaystvennoy deyatelnosti predpriyatiya. Moskva: INFRA-M.
6. Rizaev, N. K. (2019). Korxonalar moliyaviy holati tahlili: uslubiyot va amaliyot. Toshkent: Yangi nashr.
7. Brigham, E. F., & Ehrhardt, M. C. (2020). Financial Management: Theory & Practice (16th ed.). Boston, MA: Cengage Learning.
8. Ross, S. A., Westerfield, R. W., & Jaffe, J. (2021). Corporate Finance. McGraw-Hill Education.